

บทที่ 6

บทวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา

6.1 ข้อค้นพบจากการศึกษา

6.1.1 การเปลี่ยนแปลงจากสังคมชาวนาสู่การค้าอูฐพลาสติก

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (2504-2509) เป็นต้นมา ภาคอีสานมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ปัจจัยที่ส่งผลทำให้บริบทอีสานเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านหนึ่งมาจากนโยบายของรัฐบาล ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นผลจากการรุกคืบของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์¹ ได้ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีพของชาวอีสานเป็นอย่างมาก ยกตัวอย่างเช่น การพัฒนาด้านการคมนาคม ทำให้การเดินทางจากเมืองสู่ชนบทสะดวกสบายมากขึ้น ผลผลิตในภาคการเกษตรจึงถูกส่งออกขายนอกหมู่บ้านและต่างประเทศ โดยสอดคล้องตามนโยบายการส่งออกของรัฐบาล จึงเป็นเหตุให้ชาวอีสานก้าวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ ชาวบ้านหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง ปอ อ้อย แต่ภายหลังการผลิตพืชเศรษฐกิจดังกล่าวไม่ได้รับความนิยม เนื่องจาก ราคาผลผลิตตกต่ำ น้ำไม่เพียงพอ ชาวอีสานบางส่วนจึงได้หันตนเองเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในและต่างประเทศ

ในพื้นที่ศึกษาพบว่า บ้านหนองก้าม (นามสมมติ) มีพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงเริ่มตั้งแต่ยุคการก่อตั้งถิ่นฐานบุกเบิกที่นา โดยประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ ซึ่งมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลักแต่เมื่อจำนวนชาวบ้านในชุมชนเพิ่มขึ้น ทำให้มีการแบ่งสรรปันส่วนที่ดินทำกินในแต่ละครัวเรือนน้อยลง ที่ดินที่เป็นป่าไม่เหลือให้บุกเบิกอีกต่อไป นอกจากนั้น ราคาข้าวที่เกษตรกรขายได้มีราคาตกต่ำ ขณะที่ความจำเป็นในการใช้เงินของชาวบ้านมีมากขึ้น เพื่อนำเงินไปซื้อข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านจึงเกิดการเคลื่อนย้ายไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเมือง ซึ่งมีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ในยุคนี้ (ช่วงปี 2496-2535) อาจเรียกได้ว่าเป็นยุคแห่งการกลายเป็นแรงงานรับจ้าง แม้ว่าชาวบ้านจะเคลื่อนย้ายตนเองทำงานนอกชุมชน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่เมื่อถึงฤดูทำนาจะเดินทางกลับบ้านเพื่อเป็นแรงงานทำนาในครัวเรือน วงจรชีวิตวนเวียนอยู่ระหว่างการทำนาและเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเมืองสลับไปมา

¹ เริ่มมีการนำคำว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในช่วงแผนฯ ฉบับที่ 2

จากกรณีศึกษาจะเห็นได้ว่า ในยุคแรก (ปี 2496-2505) การเคลื่อนย้ายไปหางานทำต่างถิ่น มีวัตถุประสงค์เพื่อหาเงินลงทุนมาทำนาต่อ แต่การเดินทางในช่วงทศวรรษ 2520-2530 เริ่มทำให้ชาวบ้านบางรายสามารถสร้างอาชีพที่มั่นคงได้ในกรุงเทพฯ และมีได้เดินทางหวนกลับมาอาศัยอยู่ที่ถิ่นฐานบ้านเกิดอีก แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านหลายรายยังคงหวนกลับมาอาศัยอยู่ภูมิลำเนาของตนเอง เพราะต้องอาศัยความสัมพันธ์เครือข่ายช่วยเหลือ แม้ที่ดินจะยังคงเหลือไม่มาก

ในกรณีของการหวนกลับมาถิ่นพบว่า ชาวบ้านรายหนึ่งได้มีโอกาทำงานอยู่โรงงานผลิตถุงพลาสติกแห่งหนึ่งในจังหวัดสระแก้ว การเดินทางออกจากหมู่บ้านทำให้เขาได้มีโอกาสทั้งการสะสม “ประสบการณ์” และสะสม “เงินทุน” เขาได้นำประสบการณ์การเรียนรู้ภายนอกชุมชนเข้ามาเผยแพร่ให้กับคนในชุมชนจึงก่อเกิดอาชีพใหม่ขึ้น นั่นคือ “อาชีพค้าถุงพลาสติก” อาชีพนี้มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ส่วนหนึ่งผู้เขียนมองว่าเป็นผลมาจากพฤติกรรมการอุปโภคบริโภคของผู้คนด้วย ซึ่งทุกจังหวัดชีวิตของมนุษย์ปัจจุบันมีความเกี่ยวข้องกับถุงพลาสติกอย่างมาก การค้าเกือบทุกประเภทจะบรรจุสินค้าใส่ถุงพลาสติกให้กับลูกค้า ไม่ว่าจะเป็นสินค้าอุปโภคหรือบริโภค ล้วนแล้วแต่ต้องนำถุงพลาสติกมาบรรจุทั้งสิ้น อาชีพค้าถุงพลาสติกจึงสร้างรายได้ดีอย่างองกวมให้แก่ผู้ค้าถุงพลาสติก

นอกจากนั้น จากการศึกษายังพบว่า ผู้ค้าถุงพลาสติกเกือบทุกรั้วเรือนยังคงทำนาควบคู่กับประกอบอาชีพค้าถุงพลาสติก ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง จากการสำรวจ 114 ครัวเรือน มีเพียง 5 ครัวเรือนเท่านั้นที่ไม่มีที่ดินทำกิน แม้ว่ารายได้จากการทำนาจะได้น้อยกว่าอาชีพค้าถุงพลาสติก แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้ละทิ้งการทำนา บางครัวเรือนขาดทุนเหลือเพียงข้าวไว้บริโภคเท่านั้น บางครัวเรือนรายได้จากการค้าถุงพลาสติกนำมาใช้ในการลงทุนเพื่อทำนา ซึ่งคนเหล่านั้นให้เหตุผลกับผู้เขียนว่า “เรามีหม่อมเฮ็ดกิน กะต้องเฮ็ด ที่โครตเฮาบ่ถิ่ม เงินบ่เหลือกะช่วง” (เมื่อเรามีที่ดินทำกินก็ต้องทำ ที่ของบรรพบุรุษเราจะไม่ทิ้ง เงินไม่เหลือก็ไชงเถอะ)

การเปลี่ยนแปลงข้างต้น ผู้เขียนมองว่า การขยายตัวของอาชีพถุงพลาสติก เชื่อมโยงกับพฤติกรรมบริโภคสมัยใหม่ของผู้คน ไม่ว่าจะเป็นทั้งคนในเมืองและคนในชนบท ซึ่งต้องการความสะดวกสบาย เพราะชีวิตประจำวันของผู้คนถูกควบคุมด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การใช้ชีวิตต้องแข่งกับเวลา จะใช้ใบตอง หรือวัสดุธรรมชาติอื่นๆ ก็คงจะเป็นการยากในการตอบสนองพฤติกรรมบริโภคสมัยใหม่ของผู้คน และแม้อาชีพขายถุงพลาสติกจะเป็นอาชีพใหม่ แต่ก็สามารถสร้างรายได้เป็นอย่างดี คนในชุมชนได้รับผลประโยชน์จากอาชีพค้าถุงพลาสติกทั้งทางตรงและทางอ้อม อาชีพค้าถุงพลาสติกได้เอื้อประโยชน์ให้กับหลายๆ อาชีพ เช่น ขายอาหารสำเร็จรูป ผู้ประกอบการรถไถนา รถเกี่ยวข้าว

ดังนั้น “เงิน” รายได้ของชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่เกิดจากอาชีพค้าถุงพลาสติก รายได้มิใช่มาจากอาชีพทำนา ซึ่งอาชีพค้าถุงพลาสติกสร้างรายได้มากกว่า เร็วกว่า อาชีพทำนา และเป็นอิสระมากกว่าอาชีพปลูกข้าวที่ต้องทำงานอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลจากนายจ้าง ซึ่งชาวบ้านบางรายที่ทำอาชีพขายถุงพลาสติกแล้วประสบความสำเร็จได้ชักชวนญาติพี่น้องทั้งคนที่อยู่ในหมู่บ้านและคนที่เดินทางไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านให้กลับคืนสู่ถิ่นฐานเพื่อทำอาชีพค้าถุงพลาสติก

6.1.2 การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของ “ประเพณีบุญบั้งไฟ” ในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา

ในยุคของสังคมชนาชาวบ้านในหมู่บ้านประกอบอาชีพทำนา ความหมายของประเพณีบุญบั้งไฟจึงเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ แต่เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคการค้าถุงพลาสติกซึ่งเป็นยุคที่เกิดการเคลื่อนตัวอย่างเข้มข้นของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ทำให้ความหมายของประเพณีบุญบั้งไฟเกิดการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย “จากพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์สู่ธุรกิจเชิงพาณิชย์” ซึ่งในช่วงเปลี่ยนผ่านก่อนจะ “เหมาบุญ” มีการระดมทุนจากสถานที่ทำงานของแรงงานรับจ้างที่ออกเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน และเงินสนับสนุนทำบุญจากผู้ค้าถุงพลาสติก แต่เมื่อผู้เหมาบุญเข้ามามีบทบาทในการลงทุนจัดงานประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งผู้เหมาบุญจะประกอบไปด้วยบุคคลภายในหมู่บ้าน เช่น ผู้นำท้องถิ่น (สจ. นายกอบต.) และผู้เหมาบุญมืออาชีพ เป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการจัดงานบุญบั้งไฟ มีชื่อเสียงเลื่องลือ และมีความน่าเชื่อถือในสายตาเซียนพนัน

นอกจากนี้ ผู้เข้าร่วมงานประเพณีบุญบั้งไฟไม่ได้มีเพียงผู้ชายเท่านั้น แต่ผู้หญิงสามารถมีส่วนร่วมในงานประเพณีบุญบั้งไฟเกือบทุกกิจกรรมเช่นกัน ทั้งนี้ทั้งนั้น “แม่ค้าถุงพลาสติก” ยังเป็นกลุ่มหนึ่งที่มีส่วนสำคัญของการเข้าร่วมเล่นพนันในสนามบั้งไฟ ดังกรณีศึกษารายหนึ่ง น้าหนุ่มแม่ค้าถุงพลาสติก กล่าวว่า “เล่นบั้งไฟมันก็สนุกดี ได้เงินมาง่าย น้ำเล่นครั้งนี้ สองฝ่ามือได้เงินมาเกือบสามหมื่นพอจ่ายค่าผ่อนงวดรถหกล้อขายถุงพลาสติกของน้ำพอดี แต่การพนันเวลามันได้ก็ได้เวลาเสียมันก็เสีย น้ำได้เป็นหมื่นก็เคยเสียเป็นหมื่นเหมือนกัน”

ผู้ค้าถุงพลาสติกนอกจากจะเป็นผู้เข้าร่วมพนันในสนามบั้งไฟแล้ว เจ้าของโรงงานพลาสติกยังเป็นส่วนหนึ่งในการเป็นผู้สนับสนุนนำเข้าบั้งไฟขนาดใหญ่ มาจุดพนันในสนามบั้งไฟอีกด้วย ราคาบั้งไฟถ้าเป็นบั้งไฟขนาดใหญ่ราคาจะอยู่ช่วงประมาณบั้งละ 20,000 บาท โดยส่วนมากบั้งไฟจะสั่งซื้อจากค่ายบั้งไฟนอกชุมชน มีจำนวนบั้งไฟไม่มากนักที่ถูกผลิตจากคนในชุมชน ซึ่งผู้ผลิตจะมีทั้งพระ และเด็กวัยรุ่น

เพราะฉะนั้นแล้ว เมื่อสังคมชนาได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา จึงส่งผลให้ความหมายของประเพณีบุญบั้งไฟซึ่งเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นคนในหมู่บ้านถูกปรับเปลี่ยน “จากพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์สู่ธุรกิจเชิงพาณิชย์” “ความหมาย” ของประเพณีบุญบั้งไฟจึงเป็นการทำงานที่

ผสมผสานกันระหว่าง “อัตลักษณ์ความเป็นอีสาน” แบบดั้งเดิมในสังคมเกษตรกรรมควบคู่กับ “วิถีชีวิตความทันสมัย” ของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา

6.1.3 “ตัวตนสมัยใหม่” ของผู้หญิงชนบทอีสาน

ในงานศึกษาของ Mills (2001) กล่าวว่าไว้ว่าการเคลื่อนย้ายแรงงานจากภาคชนบท เป็นความปรารถนาหนึ่งที่จะหาการบริโภคใหม่ เพื่อที่จะสร้างตัวตนของชาวบ้านชนบทในรูปแบบใหม่ ซึ่งผู้หญิงอีสานได้เป็นหนึ่งในแรงงานของภาคอุตสาหกรรมที่ย้ายจากชนบทเข้าสู่การใช้ชีวิตในเมืองที่มีความเจริญหลายด้าน “การบริโภค” ก็เป็นอีกด้านหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตประจำวันของผู้หญิงอีสาน ซึ่งการออกมาทำงานนอกบ้าน นำไปสู่การมีรายได้ของตนเอง สาวโรงงานจึงมีเงินพอที่จะแต่งกายให้ดูดี แต่งหน้า ทาปาก โดยให้ความรู้สึกถึงการเป็น “ผู้หญิงทันสมัย”

แต่อย่างไรก็ตามความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเปรียบเสมือนกับดาบสองคม ด้านหนึ่งคือการทำหน้าที่ของลูกกตัญญู ทำให้ผู้หญิงสามารถเดินทางออกไปทำงานที่นอกบ้านได้ จึงเกิดเสรีภาพทางความคิดไม่ต้องถูกกำกับจากญาติพี่น้องในหมู่บ้าน แต่อีกด้านก่อให้เกิดความตึงเครียดในครอบครัวเช่นกัน เพราะการออกไปทำงานข้างนอก ทำให้ผู้หญิงเหล่านี้สามารถพบเจอ “ประสบการณ์ใหม่ๆ” บนโลกกว้าง ทำให้ความคิดความเชื่อที่เคยมีอยู่แต่ดั้งเดิมถูกลดทอน

นอกจากนี้ในงานของ Mills (1995) กล่าวถึงปรากฏการณ์การไหลตายของผู้ชายที่เกิดขึ้นในชุมชนอีสานหลายแห่งผีแม่ม่ายถือเป็นพิธีกรรมที่แสดงออกถึงความตึงเครียดระหว่างเพศชายกับเพศหญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความวิตกกังวลกลัวของเพศชายต่อผู้หญิง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผีแม่ม่ายได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์หญิงชายที่เปลี่ยนแปลงไป การที่ผู้หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจหาเงินเลี้ยงดูตัวเองได้ ทำให้มีภาพลักษณ์ที่ “น่ากลัว” มากขึ้น ผีแม่ม่ายจึงเป็นตัวแทนประสบการณ์ทางเพศของผู้หญิง ซึ่งเป็นอิสระทางสังคม และเริ่มคุกคามอำนาจของผู้ชาย

ทั้งนี้ผู้เขียนเห็นสอดคล้องกับงาน Mills (1995) ที่ว่าปัจจุบันความสัมพันธ์หญิงชายมีการเปลี่ยนแปลงผู้หญิงมีอำนาจทางเศรษฐกิจมากขึ้น เพราะมีส่วนสำคัญในการหาเลี้ยงครอบครัวผู้หญิงจึงสามารถมีอำนาจต่อรองกับผู้ชายได้

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ผู้เขียนเห็นแตกต่างจากงานของ Mills (1995) ในประเด็นที่ว่า การที่ผู้หญิงก้าวมามีบทบาททางเศรษฐกิจทำให้มีภาพลักษณ์ที่ “น่ากลัว” ในสายตาผู้ชาย จากงานศึกษากลุ่มแม่ค้าถุงพลาสติกผู้ชายผู้เป็นสามีไม่ได้มองว่าผู้หญิงมีภาพลักษณ์ที่ “น่ากลัว” แต่กลับมองว่าผัวเมียต้องช่วยกันทำมาหากิน แบ่งเบาภาระซึ่งกันและกัน มีความภาคภูมิใจมากกว่าที่มีคนมาช่วยหาเงิน ซึ่งในพื้นที่ศึกษาหมู่บ้านหนองก้าม (นามสมมติ) ความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างชายหญิงมีมานานแล้ว ตั้งแต่ยุคทำการเกษตรเพื่อยังชีพ

การก้าวเข้าสู่อาชีพการค้าถุงพลาสติกโดยมองผ่านประสบการณ์ของ “ป้าอ้วน” ซึ่งป้าอ้วนเกิดและเติบโตจากครอบครัวเกษตรกร แต่เนื่องด้วยครอบครัวมีลูกมาก ทำให้ที่ดินทำกินไม่เพียงพอสำหรับสมาชิกในครอบครัวให้อยู่ดีกินดี “ป้าอ้วน” จึงได้ค้นคว้าหาวิถีทางต่อสู้กับความยากจน เดินทางไปทำงานที่กรุงเทพฯ หาเงินส่งกลับบ้านให้ผู้เป็น “แม่” ซึ่งการเป็น “ลูกกตัญญู” เป็นอุดมการณ์ที่กำกับควบคุมผู้หญิงที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน อีกมุมหนึ่งพวกเธอก็มีอิสรภาพทางด้านความคิด

อาชีพค้าถุงพลาสติก เป็นอาชีพที่ต้องออกเดินทางไกลตามจังหวัดต่างๆ ทางภาคอีสาน ทำให้แม่ค้าถุงพลาสติกเหล่านั้นได้มีโอกาสพบเจอโลกที่กว้างกว่าในหมู่บ้าน สามารถสะสม “ประสบการณ์ใหม่” พบปะผู้คนมากหน้าหลายตา สิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลต่อ “โลกทัศน์” และการนำเสนอ “ตัวตน” ในรูปแบบที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับว่าพวกเธอเหล่านั้นได้ถูกหล่อหลอมผ่านกระบวนการเรียนรู้และประสบการณ์ทางสังคมชุดใด

จากการศึกษาพบว่า หนึ่ง กลุ่มผู้หญิงที่ค้าถุงพลาสติกได้มีโอกาสเดินทางไกลพบปะผู้คนมากหน้าหลายตา ผู้หญิงกลุ่มนี้จึงถูกหล่อหลอมด้วยวิถีคิด “สมัยใหม่” ไม่จำเป็นต้องเคร่งครัดยึดติดกับสถานภาพความเป็น “เมีย” และ “แม่” ซึ่งเธอกลับมองว่าสถานภาพดังกล่าวสามารถยืดหยุ่นกันได้ เมียไม่จำเป็นต้องทำอาหาร ทำงานบ้านให้ผัว โดยผัวก็สามารถทำได้ และการมีอำนาจด้านเศรษฐกิจย่อมส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ประจำวันพวกเธอสามารถซื้อข้าวของเครื่องใช้ที่ “ทันสมัย” เพื่อตอบสนองกับ “วิถีชีวิตสมัยใหม่” ของตนเอง

สอง กลุ่มผู้หญิงที่ประกอบอาชีพทำนา วิถีชีวิตของเธอเหล่านั้นยังยึดติดกับกรอบคิดความเชื่อแบบเดิม ดังกรณีศึกษา ป้ามะลิ ไก่ และกุ่ม แม้จะมีอายุต่างวัยกันแต่ชีวิตประจำวันก็มีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน เช่น ต้องมีภาระหน้าที่หุงหาอาหาร ทำงานบ้าน แม้แต่ละวันดูเหมือนว่ากลุ่มผู้หญิงเหล่านี้จะไม่ได้มีเรื่องยุ่งๆ ให้คิด แต่ทว่างานแต่ละอย่างที่ทำถือเป็นงานหนัก จากคำบอกเล่าของพวกเธอทั้งสามคนได้ข้อสรุปว่า เงินที่หามาได้ ส่วนใหญ่จะเก็บไว้ใช้จ่ายภายในครอบครัว ไม่ได้นำมาใช้ส่วนตัว ไม่ได้นำเงินมาเพื่อสังสรรค์ เงินที่นำมาใช้เป็นส่วนน้อยมากที่จะหมดไปกับเครื่องแต่งกาย และเครื่องสำอาง หรือสังสรรค์กินเหล้ากับกลุ่มเพื่อนฝูงแทบไม่มี ซึ่งตรงกันข้ามกับพฤติกรรมของกลุ่มผู้หญิงค้าถุงพลาสติก ที่มีโอกาสซื้อเครื่องแต่งกายและเครื่องสำอางบ่อยครั้งกว่าสาเหตุหนึ่งมาจากการช่วยอุดหนุนลูกค้าถุงพลาสติกที่ขายสินค้าเหล่านั้นด้วย และแม่ค้าถุงพลาสติกยังมีการกินเลี้ยงสังสรรค์กันเกือบทุกสัปดาห์ พูดคุยสรวลเสเฮฮาทั้งเรื่องการค้าครอบครัว และเรื่องสัพเพเหระต่างๆ

สิ่งที่ Mills ไม่ได้กล่าวถึงใน “ตัวตนสมัยใหม่” คือ ประเด็นเรื่อง “การทำงานหนัก” ดังเช่นที่ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นในบทที่ 5 กรณีศึกษา “ป้าอ้วน” ถือได้ว่าเป็นผู้หญิงที่สู้ชีวิต รู้จักดิ้น

รันท้ามาหาถิ่นตั้งแต่ยังเป็นวัยรุ่น เดินทางออกจากหมู่บ้านสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง แต่ด้วยวิธีคิดเป็นคนชอบความอิสระ “ป่าอ้วน” จึงผันตัวเองมาทำการค้า ซึ่งทำให้ “ป่าอ้วน” ได้ประสบพบเจอกับผู้คนที่หลากหลาย จากการปฏิสัมพันธ์กับผู้คนเหล่านั้น ส่งผลให้ “ป่าอ้วน” ได้เรียนรู้วิถีเลือกจัดการปฏิสัมพันธ์กับผู้คนในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เพื่อให้ได้มาซึ่งการตอบสนองผลประโยชน์ที่คาดหวัง การแสดงออกมีทั้งในรูปแบบที่ “แข็ง” และ “อ่อน” ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กับบุคคลเหล่านั้น และสถานการณ์ที่กำลังเผชิญ “ป่าอ้วน” มีความกล้าในการโต้ตอบลูกค้าที่ขี้เกียจ แม้ว่าลูกค้าคนนั้นจะเป็นผู้ชายแต่ป่าอ้วนก็ไม่ได้มีความเกรงกลัวแต่อย่างใด “ป่าอ้วน” จึงเป็นตัวอย่างภาพความเป็น “ผู้หญิงทรหด” “ผู้หญิงแกร่ง” ไม่เกรงกลัวใครง่าย ๆ

“ป่าอ้วน” ยังได้นำเสนอภาพของ “ผู้หญิงทรหด” จากบทบาทแม่ค้าถุงพลาสติก สามารถขับรถไปขายสินค้าตามจังหวัดต่างๆ ทางภาคอีสาน นอนค้างอ้างแรมเพียงลำพัง ในช่วงที่สามีไม่สบาย หรือสามีไม่สะดวกที่จะร่วมเดินทางไปขายถุงพลาสติกด้วย การเดินทางเพียงลำพัง ทำให้ “ป่าอ้วน” ต้องทั้งขับรถและเดินถามลูกค้าแต่ละร้าน เมื่อลูกค้าตกลงซื้อสินค้า “ป่าอ้วน” ต้องปีนขึ้นกระบะรถเพื่อหาสินค้า หรือหากเป็นเช็คฟาง “ป่าอ้วน” ก็ต้องปีนขึ้นหลังรถด้วยตนเอง ด้วยสรีระที่ไม่เอื้ออำนวยเป็นเรื่องยากลำบากมากที่จะทำเองเพียงลำพัง แต่ “ป่าอ้วน” ก็มีความอดทนอดกลั้น สามารถทำคนเดียวได้ แม้ไม่มีผู้ชายให้พึ่งพา

นอกจากนี้ ในประเด็นที่ผู้หญิงมีความสามารถขับรถยนต์ได้ด้วยตนเอง ถือเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ผู้หญิงในระดับหนึ่ง พวกเขาสามารถเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ได้โดยตนเอง และประสบพบเจอโลกกว้างและผู้คนใหม่ๆ มีประสบการณ์จากสิ่งที่ได้รับรู้

ดังนั้น การก้าวเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในกลุ่มผู้หญิงชนบทอีสาน ถือได้ว่าเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ผู้หญิงได้มีโอกาสนำเสนอ “ตัวตนสมัยใหม่” ในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้และการสั่งสมประสบการณ์แต่ละชุด นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่พวกเขาเหล่านั้นได้มีโอกาสนับประสบพบเจอด้วย

6.1.4 จาก “ชานา” สู่การเป็น “ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (cosmopolitan villagers)

ในทัศนะของ Keyes การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง ประชากร และเทคโนโลยี ได้ช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขสำหรับคนในชุมชนชานาในการสร้างความหมายหรือการตีความปรากฏการณ์ในโลกรอบตัวที่พวกเขาอาศัยอยู่ซึ่งในปัจจุบันไม่ได้จำกัดอยู่กับการอ้างอิงถึงแหล่งวัฒนธรรมเดิมที่มาจากวัฒนธรรมชุมชนและชนบทจารีตประเพณีท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังหมายถึงการผนวกเอาเงื่อนไขใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นจาก “ประสบการณ์” เช่น ประสบการณ์จากระบบการศึกษาในโรงเรียน จากการอพยพไปขายแรงงานต่างถิ่น การปฏิวัติเทคโนโลยีและการสื่อสารสมัยใหม่ มาใช้สร้าง “โลกทัศน์” และการตีความของพวกเขาในการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบัน ซึ่งในบทความปี

2010 Keyes ได้เรียกการเปลี่ยนแปลงของชาวนาอิสานว่าการกลายเป็น “ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (Cosmopolitan Villagers)

ทั้งนี้จากงานศึกษาจะเห็นได้ว่า ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมิได้ละทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเอง อพยพไปอยู่พื้นที่อื่นเสมอไป แต่เมื่อพวกเขาได้สะสมประสบการณ์และสะสมทุนในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เขาได้นำอาชีพที่ได้เรียนรู้จากภายนอกหมู่บ้าน มาสู่ถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเอง สร้างอาชีพใหม่ๆ และสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านคนอื่นๆ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าชาวบ้านจะเดินทางมากขึ้น แต่พวกเขาก็มิได้หลุดออกจากความสัมพันธ์ในชุมชน หากแต่พวกเขายังยึดติดกับชุมชน และพยายามธำรงรักษา “เครือข่ายความสัมพันธ์” แบบเดิม และความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

ดังในกรณี “ป้าอ้วน” แม้จะเดินทางออกมาทำงานนอกหมู่บ้านตั้งแต่วัยสาว แต่ “ป้าอ้วน” ก็มีเคยละทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเองเลย ยังเชื่อมความสัมพันธ์กับคนในชุมชน และยังส่งเงินกลับบ้านให้ผู้เป็นแม่อยู่เสมอ พอเข้าสู่ฤดูทำนา “ป้าอ้วน” จะกลับบ้าน เพื่อเป็นแรงงานทำนาช่วยครอบครัว ครั้นเมื่อแต่งงานแล้วภาระมากขึ้นจึงไม่มีเวลาพอที่จะกลับบ้านช่วยครอบครัวทำนา แต่จะช่วยเหลือโดยการส่งเงินกลับบ้าน เพื่อนำเงินไปลงทุนในการทำนา

ในช่วงที่ “ป้าอ้วน” มีครอบครัวแล้ว รอบระยะเวลาหนึ่งปีจะกลับไปเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องในเทศกาลพิเศษวันหยุดยาว เช่น วันปีใหม่ วันสงกรานต์ นอกจากนี้ ในช่วงงานประเพณีบุญบั้งไฟของหมู่บ้าน “ป้าอ้วน” จะกลับบ้านเกือบทุกปี ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนถือเป็นวันแห่งการรวมญาติพี่น้อง นอกจากนี้ “ป้าอ้วน” ยังรวบรวมเงินจากเครือข่ายเพื่อนฝูง คนรู้จัก นอกชุมชนมาร่วมทำบุญ “ทอดผ้าป่า”

ดังนั้น แม้ว่า ในหัวข้อ 6.2 ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ส่งผลให้ประเพณีบุญบั้งไฟเกิดการเปลี่ยนแปลง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านที่เป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน และท้องถิ่นก็มิได้หมดไป ชาวบ้านยังมีความรู้สึกร่วมกันทางศีลธรรมผ่านวัด ด้วยการร่วมกันนำเงินมาทำบุญในรูปแบบ “ทอดผ้าป่า” ปัจจุบันเหล่านี้ยังคงหล่อหลอมชาวบ้านที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้านเชื่อม โยงสัมพันธ์กับชุมชนไว้อยู่

หลังจากที่ผู้เป็นแม่แบ่งมรดกให้ลูกทั้งสิบคนแล้ว ซึ่งช่วงเวลานั้น “ป้าอ้วน” ยังทำมาหากินอยู่ที่ระยอง จึงอนุญาตให้หลานสาว (ลูกพี่สาวคนที่สอง) ทำนาในสวนที่ป้าอ้วนได้รับมรดก โดยไม่คิดค่าเช่าใดๆ

จากการเชื่อมความสัมพันธ์กับญาติพี่น้อง และคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง เมื่อ “ป้าอ้วน” หวนกลับมาใช้ชีวิตที่ถิ่นฐานบ้านเกิดจึงไม่ถือเป็นคนแปลกหน้าในสายตาคนในชุมชน การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชนอย่างต่อเนื่อง จึงเป็นผลดีต่อการช่วยน้องชายคนที่สิบหาเสียงลง

สมัครรับเลือกตั้งเป็นนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งในช่วงก่อนการเลือกตั้ง “ป้าอ้วน” จะช่วยหาเสียงให้กับน้องชาย จนน้องชายประสบความสำเร็จชนะการเลือกตั้ง ความสำเร็จของน้องชายส่วนหนึ่งเป็นผลมาจาก เครือข่ายความสัมพันธ์ที่ “ป้าอ้วน” มีกับชาวบ้านคนอื่นยังแน่นแฟ้น

นอกจากนั้น “ป้าอ้วน” ยังใช้เครือข่ายความสัมพันธ์แบบเครือญาติเพื่อสร้างฐานการค้าถุงพลาสติกผ่านหลานชาย (ลูกพี่ชายคนที่เจ็ด) ผู้ที่ “ป้าอ้วน” เคยอุปถัมภ์เมื่อครั้งยังเด็ก โดย “ป้าอ้วน” ส่งเงินกลับบ้านให้แม่อยู่เสมอ ส่วนหนึ่งเมื่อนำมาใช้เป็นค่าเลี้ยงดูหลาน แม้ว่าพ่อแม่ของหลานได้ไปทำงานที่กรุงเทพฯ เช่นกัน แต่ไม่ค่อยส่งเงินกลับบ้าน เพราะผู้เป็นพ่อติดการพนัน

การที่เป็น “ชาวบ้าน ผู้รู้จักโลกกว้าง” (Cosmopolitan Villagers) มีโอกาสเข้าถึงระบบสื่อสารมวลชนที่ทันสมัยไม่ว่าจะเป็นอินเทอร์เน็ต วิทยุ โทรทัศน์ซึ่งปัจจุบันนี้หมู่บ้านจะติดตั้งจานรับสัญญาณดาวเทียมสามารถมีช่องให้เลือกดูหลากหลาย ไม่ว่าจะเพื่อสร้างความบันเทิง การเมืองทำให้ชาวบ้านมีความตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น เพราะได้เห็นมุมมองที่หลากหลายของนักการเมืองจากสื่อหลายสำนัก วิถีคิดทางการเมืองจึงมิได้ฝังติดอยู่กับระบบศักดินาเจ้าขุนมูลนาย

ระบบสื่อสารมวลชนที่ทันสมัย และถนนลาดยางที่ตัดผ่านหมู่บ้าน ผู้คนสามารถเดินทางเข้ามาได้สะดวกสบายมากขึ้น ปัจจัยทั้ง 2 อย่าง นำความรู้ ทักษะคิด และมุมมองใหม่ๆ เข้ามาภายในหมู่บ้าน ส่งผลให้ชาวบ้าน เกิดความรู้สึกใกล้ชิดและเป็นส่วนหนึ่งในสังคมเมืองและสังคมโลกมากขึ้น ต่างจากในอดีตที่ชาวบ้านมักจะเป็นผู้ถูกกำหนดชะตาชีวิตจากภาครัฐเพียงอย่างเดียว

ดังนั้น “ป้าไฟ” รองนายกอบต.เป็นผู้มีความพร้อมที่จะเป็นผู้นำท้องถิ่น ผ่านการอ้างอิงกับความสามารถในการแสดงเป็น “ชาวบ้าน ผู้รู้จักโลกกว้าง” (Cosmopolitan Villagers) เพื่อมาประกอบสร้างความเป็นคนพร้อมในการทำงานในชุมชนของเธอ นอกจากนี้ ความรู้และประสบการณ์ในการค้าขายพบปะผู้คนมากหน้าหลายตา จึงถูกคาดหวังว่าเป็นผู้ที่มีความรู้และมีความสามารถในการติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอก หน่วยงานราชการ และสามารถที่จะทำงานพัฒนาหมู่บ้าน ได้ จึงถูกคาดหวังว่าจะสามารถต่อรองกับกลุ่มอำนาจและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานองค์กรต่างๆ ในการนำโครงการพัฒนามาสู่ชุมชนได้ การมีความพร้อมทางด้านเศรษฐกิจ เมื่อ “ป้าไฟ” ไม่ต้องดิ้นรนหาเงินเพื่อจุนเจือครอบครัว ทำให้มีเวลา และมีโอกาสก้าวเข้าสู่ภาวะผู้นำผ่านการเป็นนักการเมืองท้องถิ่น หรือการทำงานสาธารณะประโยชน์เพื่อสังคม

เปรียบเทียบกับงานศึกษาของ พรรณภัทร (2552: 86) การเป็นคนงานข้ามชาติคืนถิ่นที่มีความพร้อมทางเศรษฐกิจก้าวเข้าสู่การเป็นผู้นำหมู่บ้าน ผ่านการอ้างอิงความสามารถในการเป็น “คนไปไกล” หรือ “ความเป็นผู้นำ” ของครอบครัวที่มีความพร้อมทางเศรษฐกิจ มาประกอบสร้างความเป็นคนพร้อมในการทำงานเพื่อชุมชน นอกจากนี้ ความรู้และประสบการณ์ในการเป็นแรงงานข้ามแดน จึงถูกคาดหวังว่าเป็นผู้ที่มีความรู้และมีความสามารถในการติดต่อสัมพันธ์กับทั้ง

ภายในและภายนอกหมู่บ้าน และการไปทำงานในต่างแดนของพวกเขายังเป็นเครื่องพิสูจน์ความสามารถในการดิ้นรนต่อสู้เพียงลำพังในพื้นที่ที่เรียกว่ามีความพัฒนาหรือก้าวหน้ากว่าบ้านเกิด จึงถูกคาดหวังว่าจะสามารถต่อรองกับกลุ่มอำนาจและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานองค์กรต่างๆ ในการนำโครงการพัฒนามาสู่ชุมชนได้

อาจกล่าวสรุปได้ว่า เมื่อภาครัฐนำไฟฟ้าและตัดถนนลาดยางตัดเข้าหมู่บ้าน “ความเจริญ” ก็ทำให้วิถีชีวิตและความคิดของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป แม้ว่าการทำนาจะเป็นอาชีพของบรรพบุรุษ แต่ความต้องการในด้านอื่นๆ ของชีวิตในปัจจุบัน ก็มีความจำเป็นต้องใช้เงินเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน ชาวบ้านจึงออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน หารายได้มาเลี้ยงครอบครัว เพราะรายได้จากการทำนาเพียงปีละครั้ง ไม่เพียงกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น ซึ่งแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เขาและเธอ ต้องออกมาหารายได้นอกหมู่บ้าน เกิดจากความท้อถอยใจ ไม่มีระบบชลประทาน หรือลำคลองไหลผ่าน ทำให้การปลูกข้าวต้องรอน้ำฝนเพียงอย่างเดียว และหากปีไหนเกิดวิกฤตภัยแล้งจัด ก็จะไม่ได้รับผลผลิตตามต้องการ ฉะนั้นอาชีพเกษตรกรรมจึงถือว่าไม่มั่นคงอีกต่อไป

นอกจาก การทำงานนอกหมู่บ้านจะสร้างรายได้ให้ชาวบ้าน แล้วยังสร้างมุมมองใหม่ๆ ในการใช้ชีวิตอีกด้วย เพราะ การพบปะกับผู้คนหลากหลายอาชีพในต่างถิ่น ย่อมทำให้รู้ว่าในสังคมมีคนหลายประเภท เรียนรู้ที่จะปรับตัวใช้ชีวิตอยู่ต่างถิ่นฐานบ้านเกิด พวกเขาเหล่านั้นจึงกลายเป็น “ชาวบ้านผู้รู้จักโลกกว้าง” (cosmopolitan villagers)

เพราะฉะนั้นแล้ว โลกของคนอีสานจึงมิได้ถูกสร้างจากวัฒนธรรมชุมชนอย่างเดียวอีกต่อไป แต่การรับรู้ของชาวอีสานเป็น วัฒนธรรมแบบผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมชุมชน และวัฒนธรรมที่เขาเหล่านั้น ได้เคลื่อนย้ายพาตัวเองเข้าสู่วิถีใหม่ๆ และการเป็นผู้รู้จักโลกกว้างยังนำมาซึ่งการเสวนาทบทวน “ตัวตนสมัยใหม่” ของผู้หญิงชนบทอีสาน ที่มีโอกาสได้เดินทาง และสัมผัสกับการสื่อสารมวลชนที่ทันสมัย และแม้ว่าชาวบ้านที่ไปทำงานนอกหมู่บ้านจะพบเจอกับค่านิยมและวัฒนธรรมสมัยใหม่ แต่ความเป็นชุมชนก็ยังทำงานยึดโยงกับระบบเครือญาติ และสำนึกร่วมทางศีลธรรมผ่านวัด ด้วยการทำบุญ “ทอดผ้าป่า” นำเงินมาบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม โรงเรียนในชุมชน

6.2 อภิปรายข้อถกเถียงทางทฤษฎี

“...[เกิด] เป็นคนอีสานต้องออกเหงื่อออกแรง

จึงจะมีสิทธิ์เดินอยู่ในสังคมไทยกับเขาได้”

(คำพูน, 2536 อ้างใน พัฒนา กิติอาษา, 2557: 27)

ผู้เขียนมองว่า “จินตนาการของความทันสมัย” เป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งส่งผลให้ชาวบ้านเลือกที่จะกระเสือกกระสน ดิ้นรน เพื่อให้ตนเองได้ก้าวไปเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตแบบทันสมัย นอกเหนือจากแรงผลักดันทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิต และเลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคม

งานของ Jame Ferguson ในหนังสือชื่อ Expectation of Modernity (2002) ได้ศึกษาชาวแชนเปียนเกี่ยวกับการที่รัฐใช้วาทกรรมกล่อมชาวแชนเปียน ว่าการทำเหมืองจะนำมาซึ่งชีวิตของชาวบ้านที่ดีขึ้น สิ่งที่รัฐบาลแชนเปียนบอกกล่าวกับชาวบ้านคือ สังคมแชนเปียนกำลังจะเข้าสู่ความเจริญก้าวหน้า และกำลังจะกลายเป็นสังคมเมือง แต่สิ่งที่เกิดขึ้น หลังจากที่ทำเหมืองได้ไม่กี่ปี ชาวแชนเปียนก็ยังอยู่ในฐานะยากจนอยู่เช่นเดิม Ferguson จึงเห็นว่า สิ่งที่เสรีนิยมใหม่สร้างขึ้นคือ บาดแผลต่ออัตลักษณ์ของคน เพราะความคาดหวังกับความทันสมัยไว้สูง แต่ที่สุดแล้วไปไม่ถึงความฝัน ทำให้ชาวแชนเปียนต้องอดทนใช้ชีวิตร่วมกับความยากจนเช่นเดิมอย่างหนีไม่พ้น

จากงานศึกษาของ Ferguson (2002) เป็นตัวอย่างภาพความล้มเหลวจากทิศทางการพัฒนาของประเทศ แต่สำหรับ “อีสานใหม่” ได้ฉายภาพความเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างอีกมุมหนึ่งแสดงถึงการขยายตัวอย่างต่อเนื่องของระบบเศรษฐกิจ แม้ช่วงเวลาหนึ่งชาวบ้านต้องดิ้นรนดิ้นตัวเอง กลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเมือง จะเห็นได้ว่า หลังจากนั้นภาคอีสานเกิดอาชีพที่หลากหลายขึ้น ในหมู่บ้านชนบท ดังกรณีบ้านหนองก่าม (นามสมมติ) โดยอาชีพค้าถุงพลาสติกกลายเป็นอาชีพที่ได้รับความนิยมของชาวบ้าน ส่งผลต่อชีวิตประจำวันของชาวบ้านสัมพันธ์กับความทันสมัยมากขึ้นเรื่อยๆ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงจากการทำงานรับจ้างสู่การทำธุรกิจการค้า ซึ่งชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่บนพื้นฐานของทุนมากขึ้น

ในงานของ พัฒนา (2557) ได้มีข้อสรุปสู่วิถีอีสานใหม่ไว้ว่า วิถีชุมชนหมู่บ้านอีสานใหม่คือ วิถีชุมชนที่ต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา อันเนื่องมาจากแรงขับเคลื่อนใจไว้สำนึก แรงปรารถนา ความหวัง ความใฝ่ฝัน เพื่อพัฒนาศักยภาพชีวิตให้ดีขึ้น ดังนั้น เราจึงไม่ควรมองข้ามจิตไว้สำนึก และแรงปรารถนา ล้วนแต่เป็นพลังสำคัญ ในการผลิตสร้างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมือง และสังคม การเกิดขึ้นของวิถีชุมชนอีสานใหม่เกิดขึ้น และดำเนินไปอย่างเข้มขันในช่วงหลังสงครามเย็น

การกลายเป็น “อีสานใหม่” เป็นผลสืบเนื่องมาจากบริบททางประวัติศาสตร์ แม้ว่าบรรพบุรุษอีสานจะต้องเผชิญกับความยากลำบาก ดิ้นรนต่อสู้ในการดำรงชีวิต เนื่องจากสภาพแวดล้อมธรรมชาติเร้นแค้น ส่งผลให้นักวิชาการบางท่านได้กล่าวว่าอีสานได้เกิด “สภาวะล่มละลายในภาคเกษตร”และการถูกผนวกรวมให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย สู่ภาวะการด้อยอำนาจต่อรองในเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่สุดแล้วการอธิบายการกลายเป็น “อีสานใหม่” จึงไม่ควรละเลยบริบททาง

ประวัติศาสตร์ และแรงปรารถนาของชาวอีสาน ซึ่งเป็นตัวผลักดันภายในที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสาน และเป็นสาเหตุของก่อเกิด “อัตลักษณ์ของคนอีสาน” ซึ่งเป็นผลพวงมาที่ได้รับจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน

ดังนั้น “อัตลักษณ์ของคนอีสาน” พัฒนารูปร่างจาก “สภาวะล้มละลายของภาคเกษตร” ส่งผลให้ “อัตลักษณ์ของคนอีสาน” คือ การเป็นคนที่ยึดมั่น ทำงานหนัก รู้จักปรับตัว และเพื่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัว ความเป็นผู้ที่อดทน ทำงานหนักเป็นผลผลิตตกทอดจากบรรพบุรุษผู้รุ่นลูกรุ่นหลาน ซึ่งการมีทักษะความสามารถในการปรับตัวเพื่อรองรับความเปลี่ยนแปลงของชาวอีสาน ทำให้ผู้คนเหล่านั้นยืนหยัดอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ พร้อมทั้งเปิดโลกทัศน์ใหม่ วิถีคิดใหม่เกี่ยวกับเศรษฐกิจการเมือง และชีวิตของตนเอง

ผู้เขียนมีความเห็นสอดคล้องกับ พัฒนา (2557) ที่ได้กล่าวว่า วิถีอีสานใหม่เกิดขึ้นและดำเนินไปอย่างเข้มข้นมากที่สุดในช่วงหลังสงครามเย็น ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่น่าจับตามอง ในช่วงเวลาดังกล่าวอีสานพัฒนาตัวเองอย่างรวดเร็ว สลัดภาพความล้าหลังทึบดำให้กลายเป็นอีสานที่เป็นศูนย์กลางของยุทธศาสตร์การพัฒนา ระดับภูมิภาค ทั้งยังสามารถผนวกตัวเองเข้ากับโลกาภิวัตน์ได้อย่างกลมกลืน หัวใจของอีสานใหม่คือ การพัฒนาที่เกิดจากแรงผลักดันนโยบายของภาครัฐ และแรงปรารถนาภายในของชาวบ้านที่มีความเพียรพยายามต่อสู้ดิ้นรน เพื่อเลื่อนสถานภาพทางสังคมให้ตนเอง ครอบครัว และชุมชนมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้น แรงปรารถนา ความใฝ่ฝัน ความหวังของความทันสมัย ภายในของชาวอีสานมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับต่างๆเลย

นอกจากนี้ จิตสำนึกและแรงปรารถนาของคนอีสานยังมีรากฐานทางประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมที่ผู้พินแนบแน่นกับ “จิตวิญญาณนักเสี่ยงโชค” (ผู้เขียน) เป็นผู้กำหนดชะตากรรมชีวิตของตนเอง ชอบการเดินทางผจญภัยไปยังดินแดนต่างๆ สอดคล้องกับงานเขียนของคำพูน (2550) “ลูกอีสาน” ช่วยให้เราเข้าใจสถานการณ์ชีวิตทางเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านอีสานในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองและก่อนยุคการพัฒนาและความทันสมัยจากสำนึกของคนอีสานได้อย่างลุ่มลึกและมีชีวิตชีวา แท้ที่จริงแล้วนวนิยายอิงประสบการณ์เรื่อง “ลูกอีสาน” เป็นเรื่องราววิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคำพูนในช่วงทศวรรษที่ 2470-2490 ซึ่งเป็นประสบการณ์ชีวิตที่สะท้อนแรงปรารถนารับมือกับกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน ซึ่งเป็นแรงปรารถนาในการแสวงหาชีวิตเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีกว่า

ในขณะเดียวกัน ผู้เขียนมองว่า วัฒนธรรมชุมชนแบบดั้งเดิมก็ยังทำงานอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้ผู้คนจะข้ามท้องถื่นหรือข้ามชาติ โดยผ่านระบบเครือข่าย และระบบศีลธรรมเป็นตัวยึด

โยง ระหว่างคนที่อาศัยในหมู่บ้าน และคนทำงานนอกหมู่บ้านมีจิตสำนึกร่วมกัน แต่ทว่าวัฒนธรรมชุมชนมิได้หล่อหลอมวิถีคิดของผู้คนอย่างผูกขาดตายตัว ซึ่งการเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้านมีส่วนในการหล่อหลอมวิถีคิดของผู้คนเช่นกัน ที่สุดแล้ว ผู้เขียนมองว่า โลกทัศน์ของชาวอีสานมีกระบวนการหล่อหลอมผสมผสานกัน วิถีคิดแบบดั้งเดิม และวิถีคิดสมัยใหม่ที่ได้รับมาจากการพบการณชีวิตโลกกว้าง และสะท้อนย้อนคิดกลับกรองจนกลายเป็นการนำเสนอตัวตนในรูปแบบต่างๆ

ความคิดเห็นข้างต้นของผู้เขียนสอดคล้องกับงานของนภาพร (2557) ที่กล่าวว่าชนบทปัจจุบันเป็นชนบทที่ผสมผสานระหว่างความเป็นสมัยใหม่ (modernity) และการเป็นสังคมแบบดั้งเดิม (traditional society) ภาพของชาวอีสานสมัยใหม่จึงมิใช่การใช้ชีวิตแบบเรียบง่ายที่เคลื่อนที่ไปอย่างช้าๆ แต่ชาวบ้านมีการปรับตัวให้เข้ากับเทคโนโลยีต่างๆ ที่ตนเองมีศักยภาพเข้าถึง การที่คนอีสานเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้านมิได้เพียงต้องการสร้างรายได้เพื่อเลื่อนสถานภาพทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เขาและเธอมีความใฝ่ฝันที่จะมีวิถีชีวิตแบบทันสมัย ถึงแม้ว่าระบบเศรษฐกิจแบบตลาดจะมีการเคลื่อนตัวอย่างเข้มข้น แต่ชาวบ้านมิได้ละทิ้งที่ดินให้ว่างเปล่า ยังคงทำนาไว้เพื่อบริโภคและเพื่อขาย ถึงจะไม่สร้างผลกำไรได้อย่างงดงามเป็นกอบเป็นกำ

สิ่งที่ผู้เขียนมีความเห็นต่างจากข้อสรุปของนภาพร (2557) มีอยู่สองประเด็นคือ หนึ่ง ขาดการกล่าวถึงประเด็นहनคิ่นถิ่นของชาวบ้านที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน นำมาซึ่งเงินทุนและประสบการณ์ชีวิตแบบใหม่ๆ ที่เรียนรู้จากโลกกว้าง ผู้เขียนมีความเห็นว่าชาวบ้านที่ไปทำงานนอกหมู่บ้าน ไม่ได้แยกตนเองออกจากชุมชนอย่างตัดขาด แต่มีการเชื่อมสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องผ่านระบบเครือญาติและระบบศีลธรรมของชุมชน ในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง เช่น แรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้านใส่ซองทอดผ้าป่า เพื่อสร้างศาลาการเปรียญให้วัดของชุมชน

สอง ในประเด็นฮิตสิบสอง (ประเพณีสิบสองเดือน) ของชาวอีสาน ผู้เขียนมองว่า ความหมายของประเพณีท้องถิ่นจะแตกต่างกันตามบริบทพื้นที่และกาลเวลา วัฒนธรรมประเพณีมิได้ถูกแช่แข็งหรือหยุดนิ่ง แต่ทว่ามีการปรับเปลี่ยนไปตามวิถีคิด และวิถีชีวิตของผู้คน ดังเช่น งานประเพณีบุญบั้งไฟ ความหมายได้เปลี่ยนแปลงไปจากความเชื่อที่ว่าเป็นพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอฝนในสังคมชานา แต่เมื่อวิถีชีวิต อาชีพของชุมชนเปลี่ยนประเพณีบุญบั้งไฟจึงมีความหมายใหม่สู่การเป็นธุรกิจเชิงพาณิชย์

จากประเด็นทั้งสองข้างต้นอาจแลดูเหมือนจะขัดแย้งกัน กล่าวคือ ในด้านหนึ่งผู้เขียนได้สรุปว่า ชุมชนยังคงธำรงรักษาระบบศีลธรรมมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ด้วยการรวบรวมเงินใส่ซองทอดผ้าป่า เพื่อสร้างศาลาการเปรียญที่วัดประจำหมู่บ้าน อีกด้านหนึ่งผู้เขียนได้สรุปว่า ความหมายของประเพณีอันศักดิ์สิทธิ์งานบุญบั้งไฟได้กลายเป็นธุรกิจเชิงพาณิชย์

ทั้งนี้ทั้งนั้น เพราะวิถีชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลง คนมีความต้องการใช้เงินมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็หารายได้ที่เป็นตัวเงินมากขึ้น ที่สุดแล้วระหว่าง “เงิน” และ “ศีลธรรม” จึงทำงานควบคู่กัน ชาวบ้านมิได้คำนึงถึงอรรถประโยชน์สูงสุดเพื่อตนเองและครอบครัวเท่านั้น เนื่องด้วยระบบคิดของชาวบ้านส่วนหนึ่งยังคงถูกควบคุมจากโครงสร้างของชุมชน

สรุปได้ว่า ระบบคุณค่าของชุมชนทั้งในเศรษฐกิจและวัฒนธรรมมีความหมายเชิงสัมพันธ์กับพื้นที่และเวลา ซึ่งส่วนหนึ่งได้รับผลกระทบจากภายนอกชุมชน และยังผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามแรงปรารถนาของผู้คนที่สนองตอบความทันสมัยและการพัฒนาที่มีพลังอำนาจมหาศาลกระทำต่อหมู่บ้าน แต่ชาวอีสานก็ไม่จำเป็นต้องมองการเปลี่ยนแปลงในแง่ลบหรือเป็นการทำลายล้างเสมอไปในทางตรงกันข้าม ชาวอีสานมีศักยภาพในการเรียนรู้ทั้งยังได้ต่อสู้ดิ้นรน มุมนะ อุดสาหะเพื่อรับมือ ปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง และชาวอีสานยังแปรวิกฤติต่างๆ ให้เป็นโอกาสได้อย่างมีนัยสำคัญ

ความรู้ของชาวอีสานมีรากฐานมาจากประสบการณ์ชีวิตและโลกทัศน์ที่หลากหลายถูกหล่อหลอมด้วยการศึกษาในโรงเรียน สื่อมวลชน และวิถีพื้นบ้าน ชีวิตในเมืองใหญ่ ความพยายามในการทำมาหากินและยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง และครอบครัวในรูปแบบของการเดินทางหรือรูปแบบอื่นๆ ได้ฝังแน่นอยู่ในสำนึก แรงบันดาลใจ และแรงปรารถนา ของชาวบ้านอีสานมาช้านาน ตั้งแต่ยุคของบรรพบุรุษ คุณค่าของความเป็นอีสานอยู่ที่การเรียนรู้ที่จะ “อยู่” กับความยากลำบาก สามารถที่จะต่อสู้กับมันอย่างมีศักดิ์ศรี ซึ่งชาวบ้านอีสานไม่เคยหยุดนิ่งหรือยอมแพ้ต่อโชคชะตา และพร้อมเรียนรู้ที่จะปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์อยู่ตลอดเวลา

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved